

Status społeczny a opinie i zachowania polityczne jednostki

Piotr Gasparski*

Instytut Psychologii, Polska Akademia Nauk, Warszawa

SOCIO-ECONOMIC STATUS AND INDIVIDUAL POLITICAL OPINIONS AND ACTIVITY

The paper focuses on relationships between socio-economic status and political opinions and behaviours. The empirical data was derived from nation-wide surveys and from author's research. The results indicate that there are strong relationships between one's position in social hierarchy and political behaviour. People from the top of the hierarchy are much more involved in political activity than those in the low position. The phenomenon is interpreted in terms of individual causal attributions in the explanation of social successes and failures. Different patterns of correlation between political activity and income in the groups of different position were found. Political activity is proportional to the income in the group from the top of hierarchy. In the low position group political activity is associated with low income. The interpretation of this phenomenon refers to individual assessments of gains and losses connected with political activity.

WPROWADZENIE

Czy status społeczny jednostki, jej pozycja socjo-ekonomiczna, miejsce, jakie zajmuje w drabinie społecznej ma związek z opiniami na temat ważnych zjawisk społecznych? Czy bieda i zamożność mają wpływ, na przykład, na zainteresowania polityczne i kształtują poglądy dotyczące tej sfery rzeczywistości?

W prowadzonych na Zachodzie badaniach społecznych i politologicznych czynniki statusu społecznego są uważane za bardzo istotne. I tak poziom zamożności uważany jest powszechnie za niezwykle ważny element charakterystyki człowieka, mający istotny wpływ na jego postępowanie i poglądy – również i te, które dotyczą polityki. Uważa się na przykład, że ludzie zamożni mają prawicowe opinie w sprawach ekonomii i gospodarki, głosząc jednocześnie liberalne lub lewicowe poglądy na temat stosunków społecznych. Wizje

polityczne osób niezamożnych są odmienne – lewicowe w sprawach gospodarki i konserwatywne w zakresie stosunków społecznych (Lipset, 1981).

Jak kształtują się opinie polityczne Polaków z górnych i dolnych pięter drabiny społecznej? W badaniach prowadzonych w Polsce przed rokiem '89, czynnikami statusu społecznego, do których przywiązywano największą wagę, było wykształcenie i zawód. Natomiast czynniki ekonomiczne, czyli to, ile się zarabia, bądź też zadowolenie z sytuacji materialnej, miały znaczenie marginalne. Wśród badaczy często słyszało się opinie, że – na dobrą sprawę – wszelkie różnice w poglądach, postawach i zachowaniach Polaków można tłumaczyć arytmetyką szkolnych świadectw. Dość oczywiste są historyczne przyczyny takiego stanu rzeczy. Realny socjalizm, którego istota polegała na dzieleniu po równo bardzo skromnej puli zasobów, powodował, że rozpiętość dochodów była relatywnie niewielka. Nie odczuwaliśmy również związków między zarobkami a własną aktywnością, co wyrażało się w powszechnym przekonaniu „czy się stoi, czy się leży...”. Zarabialiśmy zatem

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Piotr Gasparski, ul. Dąbrowskiego 75A m. 11, 02-586 Warszawa.
e-mail: gaspar@wa.onet.pl

mniej więcej po równo, bez względu na to, co robimy i jakie mamy poglądy. W porównaniu z krajami rozwiniętymi nie byliśmy zróżnicowani pod względem zamożności, podczas gdy rozpiętość wykształcenia była dość znaczna, czyli mniej więcej taka, jak wszędzie.

Tymczasem, w ostatnich latach, czynniki związane ze zróżnicowaniem finansowym nabierają coraz większego znaczenia. Zdaniem wielu wybitnych ekonomistów (np. Kornai, 1993), nierówności w podziale bogactwa to jedna z najważniejszych zmian, jakie dokonały się w Europie Wschodniej od 1989 roku. Nierówności te znaczna część z nas odczuwa zresztą na własnej skórze.

Należy zatem sądzić, że również w Polsce, wraz ze wzrostem nierówności dochodów, wpływ tego czynnika na nasze postawy, wizję świata i zachowanie będzie coraz silniejszy. Z całą pewnością warto obserwować zachodzące tu zmiany.

Niniejsze opracowanie poświęcimy związkowi między statusem społecznym jednostki, ze szczególnym uwzględnieniem pozycji materialnej i zamożności, a jej przekonaniem i zachowaniami politycznymi. Układ treści jest następujący:

W pierwszej części, na podstawie badań empirycznych, spróbujemy zrekonstruować te poglądy i zachowania, pokazać różnice opinii występujące między osobami o wysokim i niskim statusie. Będzie to część poświęcona diagnozie, odpowiadająca na pytanie jak „elita” i „doły” widzą realia społeczno-polityczne i jak się w nich zachowują.

W części drugiej, w punktach „Siła związków między statusem a zróżnicowaniem opinii politycznych” oraz „Przyczyny zróżnicowania – opłacalność aktywności politycznej” dokonamy interpretacji zdiagnozowanych różnic. Będzie to część wyjaśniająca, próba psychologicznej odpowiedzi na pytanie dlaczego te wizje i zachowania są odmienne.

PODSTAWOWE POJĘCIA

CZYNNIKI STATUSU

Nie istnieje powszechnie akceptowana lista czynników jednoznacznie wyznaczających status człowieka – jego pozycję w społeczeństwie. Najprostszym obiektywnym wskaźnikiem statusu, wyrażonym na skali przedziałowej, a więc wygodnym w użyciu, mogą być dochody jednostki.

Nie zawsze jednak mamy do czynienia z prostą zależnością: wysoki dochód – wysoka pozycja społeczna. Badania nad prestiżem poszczególnych zawodów pokazują, że choć mamy tu do czynienia ze związkiem korelacyjnym, niektóre zawody stoją w hierarchii wyżej niż inne, mimo, że są relatywnie nisko wynagradzane. I tak na przykład, w powszechnym odczuciu, profesor uniwersytetu czy lekarz-specjalista zajmują wyższe miejsce w hierarchii i cieszą się większym prestiżem niż niewykwalifikowany robotnik, nawet jeżeli się zdarzy, że ten ostatni ma znacznie wyższe dochody. Tak więc, o statusie – poza dochodami – decydują również takie czynniki, jak poziom wykształcenia i wykonywany zawód.

Idąc tokiem powyższego rozumowania założyliśmy na użytek niniejszej pracy, że status społeczny jednostki wyznaczają następujące czynniki:

1. Wykształcenie. Im wyższy jest poziom wykształcenia jednostki, tym wyższa jej pozycja w hierarchii społecznej.
2. Wykonywany zawód. Założyliśmy, że praca o charakterze umysłowym wiąże się z wyższą pozycją w hierarchii niż praca fizyczna.
3. Sytuacja materialna. W relacjonowanych dalej badaniach wykorzystano kilka wskaźników sytuacji materialnej jednostki. Będą to:
 - deklarowana przez osoby badane kwota miesięcznych dochodów na osobę we wspólnym gospodarstwie domowym,
 - subiektywne oceny porównawcze własnych warunków materialnych,
 - oceny poprawy lub pogorszenia możliwości materialnych związanych ze zmianą systemu politycznego.

OPINIE I ZACHOWANIA POLITYCZNE

„Opinie polityczne” to termin szeroki i mało precyzyjny. Najczęściej, mówiąc o opiniach politycznych mamy na myśli wyrażającą się poprzez udział w wyborach sympatię lub niechęć do konkretnych wizji politycznych realizowanych przez polityków i ich partie. O opiniach politycznych świadczyć ma przede wszystkim wybór partii X lub Y. Bardzo często poglądy polityczne jednostki opisujemy również na wymiarach bardziej ogólnych, jak na przykład indywidualizm-kolektywizm (Daab, 1993), demokratyzm-autorytaryzm (Reykowski,

1993) czy lewica-centrum-prawica (Boski, 1993). Ten ostatni wymiar uwzględnimy w zestawieniach prezentowanych w punkcie „Opinie i zachowania polityczne Polaków różniących się statusem społecznym”.

Niemniej jednak, w niniejszym opracowaniu rzadko będziemy się odwoływać do tak rozumianych, ogólnych opcji politycznych, ujawniających się podczas elekcji. Mówiąc o opiniach i zachowaniach politycznych będziemy tu mieć na myśli następujące zjawiska:

1. Po pierwsze będą to subiektywne treści, jakie ludzie przypisują pojęciu demokracja.
2. Druga składowa opinii politycznych to wyrazistość ustosunkowań politycznych, rozumiana jako deklarowane nasilenie sympatii i antypatii wobec działających w Polsce partii. Przy czym chodzi tu wyłącznie o stopień nasilenia emocji – poziom zaangażowania w życie polityczne. Nie interesuje nas profil, program czy nazwa partii.
3. Kolejny element wiąże się z opiniami politycznymi w sposób pośredni. Dotyczy generalnego sposobu postrzegania sytuacji społecznych – atrybucji przyczyn, które leżą u podstaw życiowych sukcesów i porażek i są powodem wysokiego lub niskiego statusu społecznego.
4. Element ostatni dotyczy zachowań politycznych, rozumianych jako zamierzony lub rzeczywisty udział w wyborach powszechnych. Interesuje nas – świadczący o zaangażowaniu w życie polityczne – sam fakt głosowania, bez względu na to, na kogo głos został oddany.

OPINIE I ZACHOWANIA POLITYCZNE POLAKÓW RÓŻNIĄCYCH SIĘ STATUSEM SPOŁECZNYM. PRZEGLĄD OGÓLNOPOLSKICH BADAŃ SONDAŻOWYCH

Najbardziej rozpowszechnione badania związków między statusem społecznym a opiniami politycznymi mają charakter sondażowy. Prowadzi się je najczęściej, aczkolwiek nie tylko, przy okazji wyborów. Powszechnie stosowany w takich wypadkach paradygmat badawczy można przedstawić następująco: Kwestionariusze ankietowe zawierają dwa rodzaje pozycji. Jedna grupa to

pytania dotyczące sądów i zachowań politycznych – wyboru, preferencji czy faktu głosowania na określoną partię polityczną. Druga charakteryzuje status społeczny respondentów – ich zarobki, sytuację materialną, wykształcenie czy zawód. Efektem takiego postępowania jest wzbogacenie opisu zwolenników konkretnej opcji politycznej o informacje o charakterze socjoekonomicznym.

Szerokie badania sondażowe dotyczące opinii i zachowań politycznych Polaków, na obszernych, ponad 1000 osobowych próbkach reprezentatywnych, prowadzi kilka ośrodków sondażowych, między innymi Centrum Badania Opinii Społecznej. W publikowanych serwisach informacyjnych CBOS zamieszcza m.in. rozkłady odpowiedzi na swoje pytania kwestionariuszowe, pogrupowane według kategorii społeczno-demograficznych, w tym również kategorii świadczących o statusie. Pomiar statusu społecznego i materialnego jest rutynową częścią wszystkich sondaży. Warto tu zwrócić uwagę na dość szczególne zjawisko. Pytania o sytuację ekonomiczną są wprawdzie standardem postępowania badawczego, ale informacje o niej nie wychodzą na ogół poza załączniki i bardzo rzadko są komentowane w tekstach opracowań. Opisując w raportach elektorat wybranej partii lub rozpowszechnienie poglądów politycznych, uwzględnia się tylko niektóre z czynników statusu. Przedziały dochodów – choć mają swoje miejsce w ankietach – w analizach są pomijane. Najwyraźniej sytuacja materialna, traktowana jako ważny element statusu społecznego, ma nadal dla wielu badaczy życia społecznego znaczenie drugorzędne. Niemniej jednak publikowane materiały pozwalają na ponowną analizę uzyskanych wyników, uwzględniającą również czynniki ekonomiczne.

ZRÓŻNICOWANIE OPINII POLITYCZNYCH W ZALEŻNOŚCI OD STATUSU

Poniżej, na podstawie Serwisów informacyjnych CBOS z roku 1997 (w tabelach od 1 do 6), przedstawiam procentowy rozkład wyników dla 6 pytań dotyczących opinii i zachowań politycznych, wykorzystanych w tych badaniach. Zgodnie z założeniami przedstawionymi w punkcie „Podstawowe pojęcia”, w zestawieniu wykorzystano następujące zmienne świadczące o statusie:

Tabela 1*Która z poniższych opinii jest zgodna z Pana(i) poglądami?**1 – demokracja to przede wszystkim wolność człowieka**2 – demokracja to przede wszystkim bałagan i chaos*

zmienna związana ze statusem		1	2	trudno pow.	χ^2
OGÓŁEM		67	24	9	1
wykształcenie	podstawowe	58	27	15	.000
	wyższe	88	6	5	
wykonywana praca	robotnicy niewykwalifikowani	76	14	9	.000
	kadra kierownicza/intelig.	84	10	5	
dochody na osobę	< 200 zł	58	35	7	.000
	> 400 zł	74	20	6	
warunki materialne	złe	62	29	9	.002
	dobrze	76	19	5	
poglądy polityczne	lewica	71	26	4	.401
	centrum	71	23	6	
	prawica	75	20	4	

Tabela 2*Czy zgadza się Pan(i) czy też nie ze stwierdzeniem:**Dla ludzi takich jak ja nie ma w gruncie rzeczy znaczenia czy rząd jest demokratyczny czy niedemokratyczny*

zmienna związana ze statusem		tak	nie	trudno pow.	χ^2
OGÓŁEM		40	47	13	
wykształcenie	podstawowe	46	34	20	.000
	wyższe	23	76	1	
wykonywana praca	robotnicy niewykwalifikowani	52	36	12	.000
	kadra kierownicza/intelig.	20	78	3	
dochody na osobę	< 200 zł	40	41	19	.000
	> 400 zł	39	56	6	
warunki materialne	złe	40	41	19	.000
	dobrze	35	60	5	
poglądy polityczne	lewica	42	49	9	.144
	centrum	44	47	10	
	prawica	33	60	7	

Tabela3*Która z opinii jest zgodna z Pana(i) poglądami?**1 - demokracja umożliwia reformowanie gospodarki**2 - demokracja powoduje opóźnienia reform gospodarczych*

zmienna związana ze statusem		1	2	trudno pow.	χ^2
OGÓŁEM		56	20	24	
wykształcenie	podstawowe	38	23	39	.000
	wyższe	79	12	8	
wykonywana praca	robotnicy niewykwalifikowani	51	24	25	.002
	kadra kierownicza/intelig.	78	13	8	
dochody na osobę	< 200 zł	45	26	28	.000
	> 400 zł	70	16	15	
warunki materialne	złe	48	24	27	.000
	dobrze	71	15	14	
poglądy polityczne	lewica	62	24	15	.185
	centrum	60	20	21	
	prawica	66	18	16	

1. wykształcenie (podstawowe – wyższe)
2. rodzaj wykonywanej pracy (kadra kierownicza/inteligencja – robotnicy niewykwalifikowani)
3. deklarowane dochody na osobę w rodzinie (najniższa i najwyższa kategoria)
4. deklarowany poziom warunków materialnych (zły – dobry)

Dla skontrastowania różnic w każdej z powyższych zmiennych wybrano po dwie kategorie skrajne. Górny wiersz dla każdej zmiennej zawiera procentowy rozkład odpowiedzi w grupie o niższym statusie. Wiersz dolny – rozkład w grupie o statusie wyższym. W ostatniej kolumnie każdego z zestawień przedstawiono wartość testu χ^2 , mierzącego istotność różnic między rozkładami odpowiedzi w obu grupach. Podstawą testu były rzeczywiste, bezwzględne liczebności odpowiedzi.

Na końcu każdego z zestawień, w analogiczny sposób przedstawiono rozkład odpowiedzi w zależności od poglądów politycznych respondentów, deklarowanych na wymiarze lewica-centrum-prawica.

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 1 wszystkie 4 zmienne związane ze statusem socjoekonomicznym w bardzo istotny sposób różnicują rozkłady odpowiedzi. Wśród osób o wysokim statusie, opinia stwierdzająca, że „demokracja to przede wszystkim wolność człowieka”, jest ugruntowana silniej, niż wśród osób z dolnych pięter hierarchii społecznej, dla których znacznie częściej demokracja oznacza „bałagan i chaos”.

Jest rzeczą znamioną, że opinie w tej sprawie zupełnie nie zależą od opcji politycznej, z którą identyfikują się respondenci. Rozkład odpowiedzi jest wśród zwolenników lewicy, centrum i prawicy bardzo zbliżony.

Tabela 2 zawiera rozkłady odpowiedzi na pytanie o znaczenie demokratycznej formy rządów. Podobnie, jak poprzednio, czynniki socjoekonomiczne są w wypadku tego pytania bardzo silnie związane z opiniami. Im niższy status jednostki, tym częściej pojawia się przekonanie o tym, że rodzaj władzy nie ma dla jednostki znaczenia. Warto zauważyć, że niski status związany jest również z brakiem wyrobionej opinii. W grupach o niskim statusie odsetek osób wskazujących pozycję „trudno powiedzieć” jest znacznie wyższy. Również i tym razem identyfikacja polityczna nie miała większego związku z opiniami (tabela 3).

Tabela 3 zawiera rozkład poglądów na temat tego, czy demokracja sprzyja reformowaniu gospodarki. Po raz kolejny znacznie lepszym predyktorem opinii w sprawie demokracji i jej roli w życiu kraju są zmienne socjoekonomiczne niż deklarowane przez respondentów opcje polityczne. W przekonaniu zdecydowanej większości osób o wysokim statusie demokracja sprzyja reformowaniu gospodarki. Odpowiada tak co najmniej 70% osób w tych grupach. Podobne przekonania są udziałem nie więcej niż połowy respondentów z grup o niskim statusie. Opcje polityczne są – po raz kolejny – dla tych przekonań bez znaczenia.

Pytanie o zamierzony udział w referendum konstytucyjnym z 1997 roku odnosi się bezpośrednio do zachowań politycznych. Z rozkładów przedstawionych w tabeli 4 wynika, że zamiar uczestnictwa w ważnym wydarzeniu politycznym deklarują znacznie częściej osoby o wysokim statusie społecznym. Jest tu jednak jeden wyjątek: znikome są różnice związane z wykonywaną pracą. Co prawda chęć uczestnictwa w referendum deklaruje wyższy procent kierowników-inteligentów niż niewykwalifikowanych robotników, jednakże różnica ta nie jest statystycznie istotna. Fakt ten wydaje się dość znamionny w świetle rozważań, które będą przedstawione dalej.

Zróznicowanie związane z opcją polityczną – choć właściwie nieistotne statystycznie – jest tutaj jednak znacznie wyższe niż poprzednio.

Z tabeli 5 wynika, że zmienne związane z pozycją socjoekonomiczną wiążą się z rzeczywistymi zachowaniami politycznymi. Wśród osób z górnych pięter hierarchii społecznej udział w referendum wzięła zdecydowana większość, co najmniej 58%. Wśród osób usytuowanych nisko w referendum uczestniczyła mniejszość – na ogół mniej niż połowa. Wyjątkiem byli tu niewykwalifikowani robotnicy. W tej grupie głosujących w referendum było 55%.

Inaczej niż poprzednio, czynnikiem różnicującym jest tym razem również opcja polityczna. Osoby o skrajnych poglądach, deklarujące sympatie do lewicy bądź prawicy, brały udział w referendum częściej, niż zwolennicy centrum.

Ostatnie w tym zestawieniu pytanie dotyczy przyczyn, dla których „niektórzy ludzie nie mogą wydostać się z biedy”. Rozkład odpowiedzi na to pytanie został przedstawiony w tabeli 6. Jak zwykle zmienne związane ze statusem w bardzo istotny sposób są związane z opiniami na ten

Tabela 4

W tym roku planowane jest przeprowadzenie referendum w sprawie konstytucji. Czy weźmie Pan(i) udział w referendum?
 1 – raczej wezmę w nim udział 2 – jeszcze nie wiem 3 – raczej nie wezmę w nim udziału

zmienna związana ze statusem		1	2	3	χ^2
OGÓŁEM		67	11	16	
wykształcenie	podstawowe	55	12	23	
	wyższe	84	5	7	.000
wykonywana praca	robotnicy niewykwalifikowani	70	10	14	
	kadra kierownicza/intelig.	85	8	4	.099
dochody na osobę	< 200 zł	64	13	20	
	> 400 zł	79	10	8	.002
warunki materialne	złe	56	8	25	
	dobrze	74	12	11	.000
poglądy polityczne	lewica	81	7	10	
	centrum	73	13	13	
	prawica	76	8	14	.069

Tabela 5

25 maja odbyło się referendum w sprawie nowej konstytucji. Czy uczestniczył(a) Pan(i) w tym referendum?

zmienna związana ze statusem		tak	nie	χ^2
OGÓŁEM		53	47	
wykształcenie	podstawowe	46	54	
	wyższe	75	25	.000
wykonywana praca	robotnicy niewykwalifikowani	55	45	
	kadra kierownicza/intelig.	73	27	.038
dochody na osobę	< 200 zł	44	56	
	> 400 zł	65	35	.000
warunki materialne	złe	48	52	
	dobrze	58	42	.019
poglądy polityczne	lewica	62	38	
	centrum	52	48	
	prawica	64	36	.007

Tabela 6

Co, Pana(i) zdaniem, przede wszystkim decyduje o tym, że niektórzy ludzie nie mogą wydostać się z biedy?
 1 – niezaradność życiowa, bezradność w załatwianiu swoich spraw 2 – brak pracy, bezrobocie
 3 – brak wsparcia i opieki ze strony państwa

zmienna związana ze statusem		1	2	3	χ^2
OGÓŁEM		40	58	20	
wykształcenie	podstawowe	31	62	21	
	wyższe	58	47	13	.000
wykonywana praca	robotnicy niewykwalifikowani	27	66	28	
	kadra kierownicza/intelig.	64	52	13	.003
dochody na osobę	< 200 zł	24	70	29	
	> 400 zł	47	51	17	.000
warunki materialne	złe	30	70	29	
	dobrze	51	40	11	.000
poglądy polityczne	lewica	45	55	18	
	centrum	44	61	22	
	prawica	42	54	20	.712

temat. Wśród osób o statusie wysokim dominuje przekonanie o niezaradności życiowej i bezradności w załatwianiu swoich spraw. Powody życiowej porażki przypisuje się tu przede wszystkim czynnikowi osobistemu, aktywności – a właściwie jej brakowi – działającego podmiotu.

Niski status społeczny związany jest natomiast z przekonaniem o kluczowej roli czynników sytuacyjnych, zewnętrznych i niezależnych wobec podmiotu. Osoby o niskim statusie przyczyny biedy przypisują przede wszystkim „bezrobociu” i brakowi wsparcia ze strony państwa.

Tak jak w większości poprzednich zestawień, opinie w sprawie przyczyn biedy nie są związane z deklarowaną opcją polityczną.

WNIOSKI

Przedstawione w poprzednim punkcie zestawienia dają dość jednoznaczny obraz siły związków między pozycją socjoekonomiczną jednostki a jej opiniami i zachowaniami politycznymi, które wyróżniliśmy w niniejszym opracowaniu. Wnioski, jakie z nich płyną można przedstawić następująco:

Status społeczny jednostki w bardzo istotny sposób jest związany z jej opiniami politycznymi. Przekonania dotyczące polityki, wizji demokracji czy problematyki społecznej są zdecydowanie odmienne wśród osób o wysokiej i niskiej pozycji socjoekonomicznej. We wszystkich zestawieniach – z jedynym wyjątkiem: uczestnictwa w głosowaniu referendalnym robotników niewykwalifikowanych (tabele 4 i 5) – istotność statystyczna różnic w rozkładach opinii była znaczna.

Osoby o odmiennym statusie różnią się nie tylko opiniami. Obserwujemy również różnice w zachowaniach. Osoby o wysokim statusie znacznie częściej brały udział w głosowaniu referendalnym. Jeżeli udział w tym wydarzeniu uznamy za behawioralny wskaźnik aktywności i zaangażowania w politykę to jest ona znacznie wyższa wśród osób z górnych piętrow socjoekonomicznej stratyfikacji.

Rola pozycji socjoekonomicznej dla kształtowania się opinii politycznych staje się bardziej wyrazista przez porównanie z rolą, jaką odgrywa tu umiejscowienie na wymiarze lewica-prawica, któremu powszechnie przypisuje się znaczną wagę. Deklarowane przez ludzi generalne poglądy polityczne – identyfikacja z lewicą, centrum czy prawicą – miały na ogół bardzo niewielki związek

z opiniami w sprawach szczegółowych. Jedynym wyjątkiem był udział w referendum, w którym ludzie o poglądach centrowych uczestniczyli rzadziej niż zwolennicy opcji przeciwstawnych – lewicy i prawicy.

Opinie osób o wysokim statusie są bardziej ugruntowane niż ma to miejsce wśród osób o statusie niskim, gdzie znacznie częściej pytani o konkrety respondenci odwołują się do kategorii „trudno powiedzieć”.

Na podstawie analizowanego materiału można powiedzieć, że osoby o niskim statusie nie mają zaufania do zjawisk kryjących się pod pojęciem „demokracji”:

1. Częściej niż ludzie z górnych piętrow hierarchii społecznej sądzą, że demokracja oznacza „bałagan i chaos”. Dla osób o statusie wysokim demokracja jest tożsama z wolnością człowieka.
2. Częściej sądzą, że formy sprawowania władzy – demokratyczne czy nie – nie mają w ich sytuacji większego znaczenia.
3. Nie są przekonani o związku między demokracją a reformą gospodarczą.
4. Sądzą, że przyczyny biedy wynikają z bezrobocia i braku opieki ze strony państwa a nie – jak uważają ludzie o wysokim statusie – z indywidualnej niezaradności i bezradności.

WPŁYW STATUSU SPOŁECZNEGO JEDNOSTKI NA PERCEPCJĘ SYTUACJI SPOŁECZNYCH I ZAANGAŻOWANIE POLITYCZNE. BADANIA WŁASNE

ZWIĄZEK STATUSU SPOŁECZNEGO ZE SPOSTRZEGANIEM SYTUACJI SPOŁECZNYCH

Badania, których fragment tu relacjonuję¹ odwoływały się do dwuczynnikowej klasyfikacji atrybucji Weinerja (Weiner, 1973; Weiner i in., 1972) wzbogaconej o heiderowskie wymiary kontroli i stabilności (Heider, 1944, 1958). Zgodnie z tym modelem, obserwując społeczne realia i opisując

¹ Badanie finansowane z projektu badawczego KBN nr 1 P106 001 07 Percepcja i interpretacja aktualnej społecznej i politycznej sytuacji w Polsce oraz własnego udziału w tej sytuacji spostrzegającego i interpretującego podmiotu. Szerzej na temat tych badań w: Gasparski, 1997.

związki między zachowaniem a jego następstwami, odwołujemy się do 4 rodzajów wyjaśnień, tak, jak to przedstawia tabela 7.

Tabela 7
Klasyfikacja sądów atrybucyjnych

stabilność-zmienność	umiejscowienie kontroli	
	osobiste	środowiskowe
czynniki stabilne	I własne możliwości	II trudność zadania
czynniki zmienne	III wysiłek i motywacja	IV przypadek

Założyliśmy, że niektóre z powyższych schematów atrybucyjnych wiążą się z lepszym funkcjonowaniem społecznym niż inne.

Dotyczy to przede wszystkim skłonności do spostrzegania następstw działania w kategoriach osobistych. W bardzo wielu badaniach dość jednoznacznie wykazano, że stała skłonność do atrybucji osobistych jest znacznie bardziej efektywna niż odwoływanie się do kategorii środowiskowych. Kontrola osobista na ogół idzie w parze z różnymi „pozytywnymi” cechami osobowości. Ludzie przekonani o kontroli osobistej rzadziej doświadczają stanów lękowych, lepiej reagują na stres, są bardziej zainteresowane wydarzeniami społecznymi i są lepiej przystosowane społecznie (Drwal, 1978; Gasparski, 1979, 1982).

Z kolei, z dwóch kategorii osobistych kategorii atrybucyjnych, lepsze funkcjonowanie wiąże się z czynnikiem zmiennym – przekonaniem o kluczowej roli wysiłku i motywacji. Rozumowanie, które towarzyszyło temu założeniu było następujące:

Badania laboratoryjne, prowadzone w paradygmacie atrybucyjnym, pokazują, że wyjaśnianie odwołujące się do poszczególnych kategorii wiąże się z oczekiwaniami dotyczącymi przyszłych sukcesów i porażek. Czynniki stabilne powodują tzw. typowe zmiany oczekiwań, podczas gdy przypisywanie przyczyn czynnikom zmiennym prowadzi do zmian hazardowych. I tak, sukces osiągnięty w warunkach stabilnych podwyższa nadzieję na jego powtórzenie w kolejnym zadaniu, podczas gdy porażka nadzieję tę osłabia. Jeżeli natomiast osiągamy sukces w warunkach niestabilnych, w

efekcie chwilowego wysiłku lub przypadku, w kolejnym zadaniu można oczekiwać niepowodzenia. Podobna tendencja związana jest z porażką. Jeżeli doznaliśmy porażki w warunkach niestabilnych, na skutek chwilowego lenistwa lub splotu niesprzyjających okoliczności, nic nie stoi na przeszkodzie, by oczekiwać sukcesu w następnym zadaniu.

Tak więc oczekiwanie przyszłego sukcesu i wiążąca się z nim gotowość do działania ma miejsce wówczas, gdy w naszych doświadczeniach przeważają sytuacje pozytywne, gdy naszym działaniom towarzyszy powodzenie. Jesteśmy gotowi podjąć działania wtedy, gdy sprawy układają nam się pomyślnie, w stabilnych warunkach, dzięki przyrodzonym zdolnościom, lub gdy mamy do pokonania łatwe przeszkody. Łatwo wierzyć w sukces i być aktywnym w łatwych okolicznościach. Znacznie trudniej być optymistą, gdy napotykamy na przeciwności. A właśnie przekonanie o kluczowej roli wysiłku i motywacji pozwala tę wiarę zachować. Osoby skłonne sądzić, że przyczyną porażki był niedostateczny wkład pracy czy zbyt niska motywacja, mimo niepowodzenia nie tracą nadziei na przyszły sukces w przekonaniu, że mogą swój wysiłek wzmóc.

Jedno z pytań, jakie postawiono w toku relacjonowanych tu badań można sformułować następująco: Czy wyróżnione schematy atrybucyjne wiążą się z charakterystyką społeczno-demograficzną badanych, a w szczególności z ich statusem społecznym?

W badaniach uczestniczyło 396 osób. Sytuacje, które mieli obserwować i wypowiadać się o ich przyczynach były przedstawiane na zdjęciach. Zestaw dla każdej osoby zawierał 15 różnorodnych fotografii prasowych o charakterze reporterskim. Informacje o indywidualnych atrybucjach przyczyn prezentowanych sytuacji zbierano przy pomocy prostego kwestionariusza, zawierającego 4 pozycje odpowiadające poszczególnym kategoriom.

Wyniki badań dały rzetelną podstawę do charakterystyki osób mających skłonność do spostrzegania sytuacji społecznych w kategoriach atrybucji osobistych-zmiennych, a więc tych osób, które szczególną wagę przywiązują do wysiłku i motywacji. Typowy przedstawiciel tej grupy to:

- Raczej mężczyzna niż kobieta.
- Osoba relatywnie młoda (przed 40).

- Mająca wykształcenie powyżej średniego.
- Wykonujący pracę umysłową (a nie fizyczną).
Liczna jest tu grupa właścicieli własnych firm i tzw. wolnych zawodów.
- Zatrudniona w prywatnej firmie.
- Mająca za sobą doświadczenie radykalnej zmiany rodzaju działalności zawodowej po roku 1989.
- O zdecydowanie wysokich dochodach.

Większość powyższych czynników, a w szczególności wykształcenie i dochody, świadczy o miejscu jednostki w drabinie społecznej. Osoby postrzegające sytuacje społeczne w kategoriach wysiłku i motywacji lokują się na tych wymiarach zdecydowanie wyżej niż ci, którzy odwołują się do innych kategorii. Czynnikiem najbardziej różnicującym są dochody. Kategoria osobista-

Tabela 8
Atrybucje a deklarowane dochody na osobę

	osob.	środot.	razem
stabilne	457 zł	511 zł	483 zł
zmienne	728 zł	488 zł	607 zł
razem	592 zł	499 zł	531 zł

-zmienna wiąże się z najwyższymi zarobkami, co przedstawia tabela 8.

Zwróćmy uwagę, że charakterystyka osoby odwołującej się do tej kategorii jest jednocześnie charakterystyką kogoś z górnych pięter drabiny społecznej: osoby młodej, wykształconej, zamożnej, aktywnej zawodowo, o atrakcyjnym zawodzie. Życiowa i społeczna skuteczność idą w parze z postrzeganiem sytuacji społecznych w kategoriach wysiłku i motywacji.

Można zatem sformułować następujący wniosek: Status jednostki, jej miejsce w hierarchii, a przede wszystkim jej dochody, są związane ze sposobem postrzegania otaczających ją społecznych realiów. Osoby o odmiennym statusie innym czynnikiem przypisują przyczyny życiowych sukcesów i porażek. Dla osób z górnych pięter charakterystyczne jest przekonanie o kluczowej roli wysiłku i motywacji.

ZWIĄZEK STATUSU SPOŁECZNEGO Z AKTYWNOŚCIĄ POLITYCZNĄ

W poprzednim punkcie była mowa o związku między statusem a atrybucją – zmienną psychologiczną o charakterze ogólnym. W tym miejscu powiążemy czynniki statusu ze zjawiskami bardziej specyficznymi: zainteresowaniem polityką i aktywnością na tym polu. W badaniach, których fragment tu relacjonuję² wyróżniono następujące zmienne:

Poziom dochodów mierzono przy pomocy dwóch wskaźników. W pierwszym wypadku interesowały nas przede wszystkim subiektywne odczucia związane ze zmianą ustroju. W kwestionariuszu pytano osoby badane o ocenę sytuacji materialnej przed rokiem 1989, o możliwości obecne i nadzieje związane z przyszłością. Wśród respondentów znaleźli się tacy, którzy uważali, że ich możliwości maleją wraz z upływem czasu. Najwyżej oceniali czasy dawnego systemu i byli sceptyczni wobec przyszłości. Byli to zatem ludzie, których można nazwać grupą przegranych finansowo na zmianie ustroju, tacy, którzy mieli subiektywne odczucie pogarszania się swojego statusu. Byli też i tacy, którzy odczuwali poprawę swoich możliwości finansowych i poziomu zamożności. Ludzie ci najgorzej oceniali pod tym względem swoją sytuację w okresie dawnego systemu, wyżej stan aktualny i mieli nadzieję na jeszcze lepszą przyszłość. Można ich nazwać grupą osób finansowo wygranych na zmianie ustroju i odczuwających poprawę swojego statusu.

Drugim wskaźnikiem poziomu dochodów były bezpośrednio deklaracje o przeciętnych, miesięcznych zarobkach na głowę w rodzinie.

Zaangażowanie polityczne również mierzono na kilka sposobów. Po pierwsze, interesowała nas struktura formalna opinii politycznych. W odróżnieniu od wielu badań społecznych dotyczących polityki, nie interesowała nas treść opinii – którego z polityków wybieramy, kogo nie lubimy, jaki program polityczny nam odpowiada. Zwracaliśmy uwagę na to, jak ludzie myślą o polityce. Na ile ich opinie – bez względu na wybory i opcje polityczne – są ugruntowane, intelektualnie złożone, zabarwione uczuciami i emocjami.

² Badanie subsydiowane w latach 1992 – 1995 przez KBN w ramach projektu badawczego nr 1 1114 91 02. Szerzej na ten temat w: Gasparski, 1995.

Badając blisko 200 osób dość skomplikowaną metodą kwestionariuszową, której opis ze względu na brak miejsca tutaj pominię, stwierdziliśmy, że wśród respondentów z jednej strony byli ludzie, których opinie dotyczące polityki były skryształizowane i zabarwione wyrazistymi emocjami. Z drugiej strony byli tacy, którzy po prostu nie mieli żadnych opinii, lub nie potrafili ich sformułować, a ich stosunek do polityki był emocjonalnie obojętny. Mówiąc potocznie – były osoby, w których opiniach odbija się zainteresowanie i uczuciowe zaangażowanie w życie polityczne, ale też i tacy, dla których polityka jest rzeczą obojętną.

Drugim sposobem pomiaru zaangażowania politycznego był fakt udziału w wyborach samorządowych w roku 1994, z prostym podziałem na tych, którzy w nich uczestniczyli i tych, którzy udziału nie wzięli.

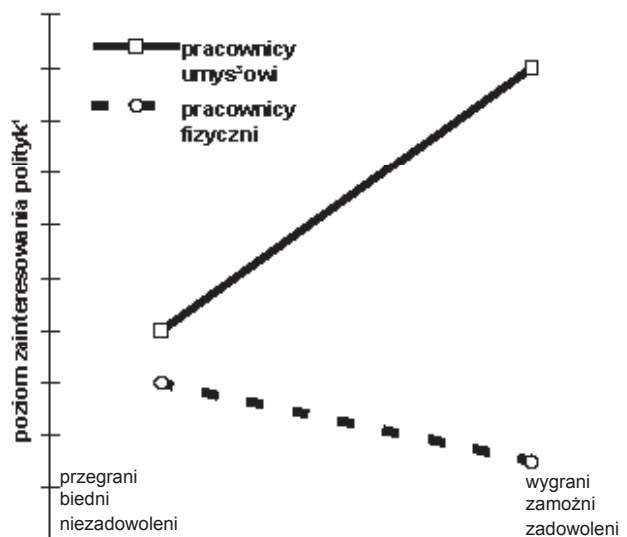
Generalny związek między statusem społecznym mierzonym subiektywnymi opiniami o dochodach a zaangażowaniem i aktywnością polityczną można przedstawić następująco: Ludzie, którzy odczuwają poprawę i ci, którzy mają większe dochody w większym stopniu interesują się polityką i częściej biorą udział w wyborach niż osoby o niskich dochodach, mające poczucie klęski.

Nie jest to wniosek specjalnie zaskakujący. Jest zgodny z wnioskami przedstawionymi w punkcie „Opinie i zachowania polityczne Polaków różniących się statusem społecznym”. Niemniej jednak dalsze analizy wykazały, że powiązanie między statusem a zaangażowaniem politycznym jest bardziej skomplikowane jeżeli wprowadzi się dodatkowe zmienne.

Ważną zmienną, stanowiącą o statusie i miejscu jednostki w strukturze społecznej, jest wykonywana praca. Wyróżniliśmy wśród badanych dwie grupy. Pierwszą stanowiły osoby, wykonujące prace o charakterze fizycznym. W skład drugiej grupy weszły osoby wykonujące pracę umysłową. Dodatkowe pytanie, jakie tutaj zadano, można sformułować następująco: W jaki sposób na zaangażowanie i aktywność polityczną wpływa interakcja dwóch czynników stanowiących o statusie jednostki, a mianowicie jej dochody i rodzaj wykonywanej pracy.

Odpowiedź na powyższe pytanie okazała się ciekawa i zaskakująca. Wygodnie będzie ją przedstawić przy pomocy wykresu (rycina 1).

Na wykresie oś pionowa to niemianowany wskaźnik poziomu zainteresowania polityką. Na

Ryc. 1. Związek między sytuacją finansową a zainteresowaniami politycznymi w zależności od miejsca w strukturze społecznej

osi poziomej zaznaczono tylko dwa miejsca. Punkt po lewej odpowiada osobom finansowo przegranym, relatywnie uboższym i niezadowolonym. Po stronie prawej umieszczono osoby wygrane, zamożne i zadowolone ze swojej sytuacji materialnej. Punkty wewnątrz rysunku łączą dwie linie. Linia ciągła łączy kwadraty oznaczające poziom zainteresowania polityką wśród „przegranych” i „wygranych” pracowników umysłowych. Linia przerywana łączy kółka oznaczające poziom zainteresowania polityką „przegranych” i „wygranych” pracowników fizycznych.

Układ linii na rysunku świadczy o dwóch rzeczach. Po pierwsze, linia ciągła jest położona wyżej niż przerywana. Oznacza to, że poziom zainteresowania polityką wśród pracowników umysłowych jest znacznie wyższy niż wśród fizycznych. Po drugie – zaskakuje niemal lustrzanie symetryczny kierunek obu linii. W wypadku pracowników umysłowych jest to bardzo istotny wzrost. W wypadku pracowników fizycznych – może nie tak wyraźny, ale jednak – spadek.

Tak więc można wyróżnić dwie grupy ludzi, których reakcje na poprawę czy pogorszenie sytuacji finansowej wyglądają odmiennie. Pierwsza złożona jest z pracowników umysłowych, którzy interesują się i angażują emocjonalnie w politykę wtedy, kiedy są finansowo wygrani i relatywnie

– w porównaniu z innymi członkami tej grupy – zamożni. To ci, którzy dobrze wyszli na zmianie systemu politycznego i odczuwają poprawę swojego statusu.

W skład drugiej wchodzi pracownicy fizyczni, wśród których polityką interesują się przede wszystkim przegrani, relatywnie biedni i niezadowoleni. A więc ci, którzy na tej zmianie stracili i odczuwają pogorszenie swojego statusu.

Przedstawione wyżej zależności dotyczą również rzeczywistych zachowań politycznych, takich, jak udział w wyborach. Dane w tabeli 9 przedstawiają średnie dochody na osobę w rodzinie, wśród głosujących w wyborach samorządowych w 1994 roku.

Tabela 9
Deklarowane dochody na osobę a udział w wyborach samorządowych

pracownicy	brali udział w wyborach	nie brali udziału w wyborach
umysłowi	5.00 mln zł	3.25 mln zł
fizyczni	2.50 mln zł	3.00 mln zł

Wśród pracowników umysłowych do głosowania poszli przede wszystkim ci, których dochody były relatywnie dobre. Pracownicy umysłowi o niższym statusie materialnym zrezygnowali z tej formy politycznej aktywności. Natomiast wśród robotników sytuacja wygląda odwrotnie – na wybory poszli przede wszystkim zarabiający najsłabiej.

PODSUMOWANIE WYNIKÓW BADAŃ

ZWIĄZEK STATUSU Z KATEGORIAMI POZNAWCZYMI AKTYWIZOWANYMI W SPOSTRZEGANIU SYTUACJI SPOŁECZNYCH

Spróbujmy podsumować wyniki przedstawionych powyżej badań własnych. Pierwsze z nich dotyczyło związku między statusem jednostki, jej miejscem w hierarchii społecznej a skłonnością do postrzegania zjawisk społecznych w określonych, generalnych kategoriach przyczynowo-skutkowych. W rezultacie tych badań okazało się, że osoby z górnych pięter drabiny społecznej, ludzie dobrze wykształceni, mający atrakcyjne zawody,

mają tendencję do przypisywania przyczyn społecznych sukcesów i porażek czynnikom osobistym. Są skłonni obarczać odpowiedzialnością za zaistniałą sytuację działającego w niej człowieka. Jednocześnie tak istotna dla statusu zmienna, jaką jest wysokość dochodów wiąże się bardzo silnie z tendencją do przypisywania kluczowej roli czynnikowi osobistemu-zmiennemu: wysiłkowi i motywacji. Osoby z niższych pięter drabiny społecznej, o niższym statusie, gorzej wykształcone i zarabiające, mające mniej atrakcyjne zawody, mają z kolei skłonność do przypisywania przyczyn sukcesów i porażek czynnikom sytuacyjnym. Diagnozując sytuacje społeczne dostrzegają przede wszystkim takie ich elementy, które wynikają z charakteru zadania czy przypadku.

Podobny wniosek sformułowano już wcześniej, przy okazji prezentowania badań sondażowych. Przypomnę, że pytano w nich o przyczyny niemożności wyjścia z biedy, czyli przyczyny życiowej porażki osób o niskim statusie. Zdaniem respondentów z górnego piętra socjoekonomicznego, główne przyczyny to „niezaradność” i „bezradność” życiowa. Najwyraźniej odwoływali się oni do atrybucji wewnętrznych. Natomiast według respondentów z dolnego piętra, przyczyny porażki mają charakter sytuacyjny. Wynikają z braku pracy i bezrobocia oraz nieefektywności opieki państwa.

Tak więc status społeczny jednostki wiąże się z pewnymi generalnymi kategoriami poznawczymi, które aktywizują się w toku spostrzegania sytuacji społecznych i politycznych.

ZWIĄZEK STATUSU Z OPINIAMI POLITYCZNYMI

Relacjonowane badania, bez względu na metodę, jaką były prowadzone czy wielkość próbki, wskazują na występowanie bardzo istotnych różnic między politycznymi opiniami osób o wysokim i niskim statusie społecznym. Pozycja socjoekonomiczna sprawa, że:

1. Inaczej myślimy o demokracji. Dla osób o wysokim statusie wydźwięk tego pojęcia jest pozytywny. Kojarzy się z wolnością człowieka i możliwością reform gospodarczych. Osoby z górnych pięter hierarchii przywiązują wagę do sposobu sprawowania władzy sądząc, że jej demokratyczna forma ma znaczenie dla ich własnego powodzenia. Z kolei ludzie o ni-

skim statusie demonstrują brak zaufania do zjawisk kryjących się pod pojęciem demokracji, która kojarzy im się często z bałaganem i chaosem, ma nikły związek z możliwością reform gospodarczych i jest bez znaczenia dla ich własnych losów.

2. W różnym stopniu angażujemy się w politykę. Ludzie z wyższych pięt są bardziej zainteresowani polityką niż członkowie grup o pozycji niskiej. Mają bardziej ugruntowane przekonania dotyczące politycznych konkretów. Ich ustosunkowania polityczne są bardziej wyraziste i zabarwione silniejszymi emocjami.

ZWIĄZEK STATUSU Z ZACHOWANIAM I POLITYCZNYMI

Wyniki przedstawionych wyżej badań pokazują, że im wyższy jest status społeczny jednostki tym wyższa jej aktywność polityczna, której wskaźnikiem jest udział w wyborach. Osoby lepiej wykształcone, o atrakcyjniejszych zawodach i wysokich dochodach głosują częściej niż ludzie z dolnych pięt społecznej hierarchii.

SCHEMAT ZWIĄZKÓW STATUSU Z OPINIAMI I ZACHOWANIAM I POLITYCZNYMI

Dotychczasowa analiza różnic związanych z pozycją socjoekonomiczną układa się w pewną całość, którą można przedstawić w postaci generalnego schematu, jak poniżej:

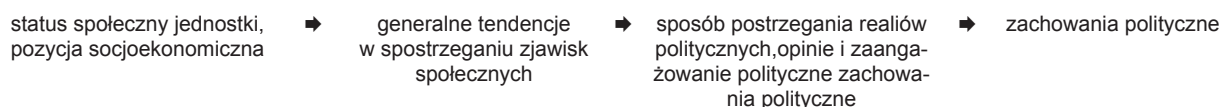
Schemat ten ma walor heurystyczny i porządkujący. Na podstawie zebranego materiału trudno jest wyrokować tutaj o zależnościach przyczynowo-skutkowych. Nie można, na przykład, twierdzić, że to status jednostki decyduje o schematach poznawczych aktywizujących się podczas percepcji realiów społecznych. Związki

między elementami schematu są zapewne bardziej skomplikowane i mają charakter zależności zwrotnych. Można na przykład zasadnie odwracać kolejność bloków zakładając, że to właśnie sposób widzenia świata ma wpływ na zachowanie i w jakiejś mierze decyduje o statusie jednostki.

Niemniej jednak sensowny jest postulat, by korelacje między statusem a opiniami i zachowaniami politycznymi rozpatrywać w szerokim kontekście, z uwzględnieniem zmiennych psychologicznych o charakterze ogólnym, zwracając uwagę na wzajemne powiązania i hierarchię rozmaitych czynników.

KRZYWOLINIOWOŚĆ ZWIĄZKÓW STATUSU Z OPINIAMI POLITYCZNYMI

Tradycyjnie sądzono, że związek między pozycją socjoekonomiczną a poglądami dotyczącymi ładu społeczno-politycznego ma charakter prostoliniowy. Uważano, że wraz ze wzrostem dochodów opinie polityczne ulegają przesunięciu na skali od poglądów lewicowych do konserwatywnych. Po roku 1968 i po doświadczeniach masowych ruchów społecznych w krajach Zachodu, do rozważań na temat związków między zamożnością a poglądami politycznymi doszły nowe elementy. Zespół poglądów politycznych traktuje się w sposób bardziej złożony. I tak na przykład wprowadza się rozróżnienie między poglądami dotyczącymi sfery zjawisk społecznych a poglądami dotyczącymi gospodarki. Przy takim rozróżnieniu związek między statusem ekonomicznym jednostki a jej przekonaniem politycznym traci charakter prostej zależności liniowej. Sądzi się, że właściwe dla wzrostu zamożności przesunięcie w kierunku konserwatywności dotyczy przede wszystkim opinii na temat gospodarki. W wypadku poglądów społecznych kierunek zależności jest odwrotny – wyższy status materialny jednostki związany jest raczej z lewicowością (Lipset, 1981).

Rycina 2. Schemat związków statusu z opiniami i zachowaniami politycznymi

Należy przypomnieć, że w wynikach relacjonowanych tu badań również miały miejsce efekty powiązań nieliniowych. I tak, w punkcie „Związek statusu społecznego z aktywnością polityczną” pokazano, że zaangażowanie i zachowania polityczne nie są prostą funkcją pozycji socjoekonomicznej, lecz zależą od rodzaju wykonywanej pracy. Wśród pracowników umysłowych większa aktywność związana jest z wysokimi dochodami, podczas gdy wśród pracowników fizycznych – z dochodami niskimi. Tendencja ta znajduje potwierdzenie w wynikach badań sondażowych. I tak, z tabel 4 i 5 wynika, że różnice między niewykwalifikowanymi robotnikami a inteligencją w rozkładzie deklaracji dotyczących udziału w referendum konstytucyjnym są nieznaczne.

Szczególny układ związków między wykonywaną pracą, sytuacją materialną a opiniami politycznymi spróbujemy wyjaśnić w kolejnym punkcie.

SIŁA ZWIĄZKÓW MIĘDZY STATUSEM A ZRÓŻNICOWANIEM OPINII POLITYCZNYCH

Przeglądając zestawienia rozkładów opinii politycznych Polaków związanych ze statusem socjoekonomicznym przedstawionych w punkcie „Opinie i zachowania polityczne Polaków różniących się statusem społecznym” niniejszego opracowania, uderza znaczna siła zróżnicowania. Można odnieść wrażenie, że czynniki związane ze statusem odgrywają kluczową rolę w zróżnicowaniu poglądów i zachowań politycznych. Nie da się wprawdzie przedstawić niekwestionowanych dowodów hierarchizujących wagę związku rozmaitych czynników społeczno-demograficznych z przekonaniami politycznymi, niemniej znaczenie wszystkich badanych czynników statusu wydaje się ogromne. Tak, jakbyśmy mieli do czynienia z dwoma bardzo odmiennymi zbiorami poglądów i przekonań, z grupami osób żyjącymi w innej rzeczywistości społeczno-politycznej, inaczej rozumiejących polityczne realia i prezentujących inne wzorce politycznych zachowań. Wrażenie to potęguje kontrast z małym zróżnicowaniem opinii wśród osób deklarujących sympatie do lewicy, centrum i prawicy.

Umiejscowienie jednostki na wymiarze wysoki-niski status społeczny jest zatem, bez wątpienia, niezwykle istotnym czynnikiem wpływającym na

zróżnicowanie opinii politycznych współczesnych Polaków.

Nasuwa się pytanie o przyczyny tak znacznego zróżnicowania. Zapewne można tu dawać rozmaite interpretacje – nasza odwoływać się będzie do tezy Campbella i współpracowników. Uważają oni (Campbell i in., 1966), że: gdy rzeczywiste, obiektywne różnice między grupami społecznymi są wysokie, nasila się identyfikacja jednostki z grupą podobną, z ludźmi mających zbliżony status. Piszą, że: „Gdy polaryzacja jest znaczna, większość obywateli dostrzega konflikt interesów między klasami społecznymi i w większym stopniu identyfikuje się ze swoją klasą. Gdy polaryzacja jest niewielka, mniejsza liczba ludzi identyfikuje się ze swoją klasą lub stopień identyfikacji jest mniejszy lub mamy do czynienia z tymi dwoma tendencjami łącznie.” Autorzy zakładają, że zróżnicowanie statusu między grupami społecznymi wzrasta w okresach depresji gospodarczej i maleje w okresie prosperity. Tak więc, gdy powiększa się zróżnicowanie dochodów, lub powszechne jest przekonanie o tym zróżnicowaniu, przynależność do określonego piętra hierarchii społecznej rodzi większą identyfikację z własną grupą i jest przyczyną większej identyfikacji z poglądami tej grupy.

Powyższe twierdzenia były badane empirycznie przez Kocha (Koch, 1994). Porównywał on zachowania amerykańskiego elektoratu podczas dwóch wyborów prezydenckich. Pierwsze miało miejsce w roku 1972, po okresie, który uważano za okres prosperity. Drugie miało miejsce w roku 1976, w sytuacji relatywnie gorszej, w okresie znacznego wzrostu bezrobocia. Koch wyróżnił wśród głoszących dwie antagonistyczne grupy, różniące się statusem socjoekonomicznym. Jedną z nich nazywał robotnikami (*working man*), drugą – ludźmi interesu (*business*) i przeprowadził analizę danych dotyczących głosowania, pochodzących z badań sondażowych z obu elekcji. Uzyskane przez niego wyniki wskazują, że identyfikacja z jedną z tych grup, różnicowała zachowania wyborcze podczas elekcji z roku 1976, a więc przeprowadzonej w warunkach znacznej rzeczywistej polaryzacji społecznej. Inny był rozkład głosów wśród „robotników” niż wśród „ludzi interesu”. Natomiast podczas elekcji z roku 1972, gdy różnice ekonomiczne między grupami różniącymi się statusem były mniejsze, mniejsze były również różnice w zachowaniach wyborczych.

W Polsce lata 80., bezpośrednio poprzedzające zmiany systemowe, to okres szczytowego nasilenia tendencji egalitarnych (Skarżyńska, 1987). W latach 90., po kilkudziesięcioletnim braku istotnego rozwarstwienia dochodów, nierówności w podziale bogactwa stały się – jak twierdzi cytowany już Kornai – jedną z ważniejszych zmian i szokującym doświadczeniem społecznym. Przekonania o znacznym rozwarstwieniu finansowym są zapewne szeroko rozpowszechnione.

Można zatem przypuszczać, że zgodnie z prezentowaną w tym punkcie tezą, świadomość znacznego zróżnicowania w hierarchii społecznej rodzi relatywnie silną identyfikację z grupą o podobnym statusie i jest przyczyną intensywności różnic w poglądach osób należących do grup skrajnych.

Jeżeli teza ta jest prawdziwa, należy oczekiwać, że w miarę rozwoju ekonomicznego i „oswojenia” się z faktem znacznej rozpiętości statusu – w szczególności znacznej rozpiętości dochodów – siła związków między pozycją socjoekonomiczną a opiniami politycznymi będzie słabnąć. Być może nasila się wówczas różnice związane z wymiarem lewica-centrum-prawica.

PRZYCZYNY ZRÓŻNICOWANIA – OPŁACALNOŚĆ AKTYWNOŚCI POLITYCZNEJ

Ciekawym i ważnym wynikiem relacjonowanych badań jest szczególnie, krzywoliniowy układ zależności między zaangażowaniem politycznym a wykonywaną pracą i poziomem zamożności (por. punkt „Krzywoliniowość związków statusu z opiniami politycznymi”). Spróbujemy poniżej zinterpretować ten układ odwołując się do terminologii psychologicznej teorii decyzji i subiektywnej opłacalności zachowań.

Za ważny element opinii politycznych uznaliśmy w poniższym opracowaniu treści przypisywane pojęciu demokracji. W badaniach relacjonowanych w punkcie „Związek statusu społecznego z aktywnością polityczną” interesowało nas, jaki rzeczywisty sens słowu demokracja nadają nasi respondenci. Na podstawie dość skomplikowanych procedur, których opis tutaj pominiemy, wyodrębniliśmy 3 codzienne, praktyczne sposoby definiowania pojęcia demokracji. Przedstawiamy je poniżej:

1. Dla niektórych demokracja oznacza przede wszystkim sprawne państwo opiekuńcze,

którego celem jest troska o swoich obywateli. Zadaniem demokracji jest opieka nad członkami społeczeństwa – zapewnienie wszystkim pracy, godziwych warunków życia i zarobków. Można powiedzieć, że jest to socjalna definicja demokracji.

2. Dla innych demokracja to przede wszystkim system sprawnie działających instytucji politycznych i społecznych. Kładą oni nacisk na instytucje przedstawicielskie (sejm, samorządy), system wyłaniania i funkcjonowania władzy. Jest to definicja, którą można nazwać instytucjonalną.
3. Są też i tacy, którzy mówiąc o demokracji mają na myśli pewne wartości, takie jak na przykład prawo, wolność, równość obywateli, możliwość samorealizacji. Demokracja jest dla nich systemem, który te wartości pozwala wprowadzać w życie. Możemy zatem mówić o definicji aksjologicznej.

Jaki sens pojęciu demokracja nadają obie interesujące nas grupy – pracownicy umysłowi i fizyczni? Otóż wśród pracowników umysłowych dominuje definicja instytucjonalna z pewną domieszką aksjologiczną. Demokracja dla nich to przede wszystkim instytucje i – w drugiej kolejności – wartości. Definicja socjalna ma tu niewielkie znaczenie. Natomiast wśród pracowników fizycznych najczęściej pojawia się właśnie definicja socjalna. Demokracja to dla nich system zapewniający dbałość państwa nad obywatelami. Definicje instytucjonalna i aksjologiczna pojawiają się w tej grupie dość rzadko.

Zastanówmy się, dlaczego tak się dzieje, że niektórzy ludzie więcej wiedzą na temat demokracji i są wobec zjawisk politycznych bardziej zaangażowani emocjonalnie niż inni?

Poziom zaangażowania poznawczego i emocjonalnego może być przejawem ogólnego stosunku jednostki wobec jakiegoś zjawiska i wynikiem jej aktywności wobec tego zjawiska. Poznajemy i angażujemy się w sprawę wtedy, gdy jest ona dla nas ważna. Stajemy się bardziej aktywni – również poznawczo i emocjonalnie – gdy dostrzegamy w aktywności jakąś korzyść dla siebie i mamy po temu odpowiednie motywy. Tak więc wysoki poziom formalnych cech myślenia o polityce może być przejawem aktywnej postawy wobec polityki.

Powyższe rozumowanie stanowi podstawę proponowanej tutaj interpretacji paradoksalnej

Tabela 10

Hipotetyczne powody różnic między pracownikami umysłowymi a fizycznymi

		Sytuacja ekonomiczna	
		zła	dobra
Demokracja to instytucje i zasady			
pracownicy umysłowi	Jeżeli system mi nie sprzyja, to aktywność na rzecz rozwoju jego instytucji nie ma sensu. Nie warto zatem go poznawać i angażować się emocjonalnie.		Skoro system mi sprzyja, to warto go rozwijać. Konieczna staje się aktywność poznawcza i zaangażowanie.
Demokracja to instytucje i zasady			
pracownicy fizyczni	Skoro system mi nie sprzyja, to warto podejmować aktywność na rzecz jego rozwoju, a więc rozszerzenia opieki również na moją osobę. Aktywność i zaangażowanie mają sens.		Skoro system mi sprzyja – a więc doświadczam już z jego strony opieki – to aktywność i zaangażowanie na jego rzecz nie jest konieczne.

odmienności związków między sytuacją ekonomiczną a opiniami politycznymi. Hipotetyczny tok myślenia można ująć jak w tabeli 10.

Przedstawiony w tabeli 10 tok myślenia nawiązuje do zasad interpretacji zachowań właściwych dla tradycji psychologicznej teorii decyzji. Zgodnie z tymi zasadami wszelka aktywność jest wynikiem wyboru, opartego na mniej lub bardziej uświadomionym rachunku zysków i strat.

Podobnie zasady leżą u podstaw proponowanej tu interpretacji przyczyn obserwowanych zależności. Zakłada się, że jednostka dokonuje kilku czynności poznawczych, definiujących ekonomiczno-polityczną rzeczywistość i wyznaczających jej miejsce w tej rzeczywistości. I tak, przede wszystkim, określa istotne cechy systemu demokratycznego, jak na przykład jego dbałość o obywateli czy sprawność działania instytucji. Na podstawie swojego powodzenia finansowego ocenia przychylność systemu i możliwość realizacji w jego ramach swoich potrzeb. Mówiąc inaczej – jednostka formułuje opinie, czy system w swoim dotychczasowym kształcie przynosi jej korzyści czy straty. W oparciu o te oceny tworzą się przekonania dotyczące własnej aktywności i zaangażowania na rzecz systemu. Niektórzy definiują system w taki sposób, że widzą sens jego rozwoju wtedy, kiedy odnieśli w nim sukces i zapewne chcą ten stan rzeczy utrwalić. Inni definiują go inaczej – sens aktywności politycznej dostrzegają wówczas, gdy doświadczyli finansowej porażki i chcą tu coś zmienić.

Można się obawiać, że – ze względu na różnice w definiowaniu systemu – kierunki obu rodzajów aktywności są konfliktowe i przeciwstawne.

LITERATURA

- Boski, P. (1993). O dwóch wymiarach lewicy-prawicy na scenie politycznej i w wartościach politycznych polskich wyborców. W: J. Reykowski (red.), *Wartości i postawy społeczne a przemiany systemowe. Szkice z psychologii politycznej* (s. 49-100). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Campbell, A., Converse, P.E., Miller, W.E., Stokes, D.E. (1966). *Elections and the political order*. Nowy Jork: Wiley.
- Daab, W. (1993). Indywidualizm a poglądy społeczno-polityczne. W: Reykowski J. (red.), *Wartości i postawy społeczne a przemiany systemowe. Szkice z psychologii politycznej* (s. 101-128). Warszawa: Wyd. Instytutu Psychologii PAN.
- Drwal, J. (1978). Poczucie kontroli jako wymiar osobowości - podstawy teoretyczne, techniki badawcze i wyniki badań. W: L. Wołoszynowa (red.), *Materiały do nauczania psychologii*. (seria. 3, s. 307-345). Warszawa: PWN.
- Heider, F (1944). Social perception and phenomenal causality. *Psychological Review*, 51, 358-374.
- Heider, F (1958). *The psychology of interpersonal relations*. Nowy Jork: Wiley.
- Gasparski, P. (1979). Rola przekonania o sterowności w podejmowaniu decyzji sekwencyjnych. *Zeszyty Naukowe Instytutu Psychologii UW*, 14, 76-90.
- Gasparski, P. (1982). Racjonalność metodologiczna a racjonalność subiektywna. *Prakseologia*, 1-2, 93-112.
- Gasparski, P. (1995). Sytuacja ekonomiczna jednostki a opinie polityczne. W: Reykowski J. (red.), *Potoczne wyobrażenia o demokracji. Psychologiczne uwarunkowania i konsekwencje* (s. 207-231). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.

- Gasparski, P. (1997). Wiara w sukces i gotowość do działania na przekór porażkom. *Psychologia Wychowawcza*, 5, 398-412.
- Koch, J.W. (1994). Group identification in political context. *Political Psychology*, 15, 687-698.
- Kornai, J. (1993). Postsocialist transition: An overall survey. *European Review*, 1, 53-67.
- Lipset, S.M. (1981). *Political man*. Nowy Jork: Free Press
- Reykowski, J. (1993). Zmiany systemowe a mentalność polskiego społeczeństwa. W: Reykowski J. (red.), *Wartości i postawy społeczne a przemiany systemowe. Szkice z psychologii politycznej* (s. 9-48). Warszawa: Wyd. Instytutu Psychologii PAN.
- Serwis informacyjny CBOS* (1997). Nr 1, 3, 7.
- Skarżyńska, K. (1987). Are Poles still equalitarian oriented? W: T. Tyszka., P. Gasparski (red.), *Homo Oeconomicus: Presumptions and facts* (s. 614-618). Proceedings of the 14th IAREP Annual Colloquium.
- Weiner, B. (1973). *Theories of motivation. From mechanism to cognition*. Chicago: Markham.
- Weiner, B., Heckhausen, H., Meyer, W.V., Cook, R.E. (1972). Causal ascriptions and achievement behavior: Conceptual analysis of effort and reanalysis of locus of control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 21, 239-249.